

ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՆԼԱԻՈՒՆԻԲ

Տ. Բարսեղ Ա. Անեցի

23. Վկայասէրի մահուամբ կաթողիկոսական աթոռը դիրք չփոխեց. Բարսեղ կաթողիկոս էր արդէն 24 տարի է իվեր, և իւր կաթողիկոսութիւնը շարունակեց ըստ առաջնոյն. միայն թէ այլ ևս չկարաց դառնալ Անի, իւր առաջին աթոռը, նոր արշաւանքներ ոտնակոխ ըրեր էին այն կողմերը, աւելի դժուարացած էր տեղական կացութիւնը, ընդհակառակն աւելի զօրացած էր գաղթականութեանց կողմը, որոց կեդրոն դարձած էր Կիլիկիա, մէկ կողմէն դէպի Փոքր Հայք և միւս կողմէն դէպի Նիքիտացիք տարածուելով, որք միահամուռ ամբողջութիւն մը սկսան կազմել Կիլիկիա անունին ներքև. Բարսեղ օգտակարագոյն սեպեց այլ ևս այդ կողմերէն չհեռանալ, գուցէ և այդ եղաւ հանգուցեալ հայրապետին յանձնարարութիւնը, որոյ ներկայութիւնն ազդեցութիւն ունեցած էր Կիլիկիացի գաղթականութիւնները աճեցնելու և զօրացնելու: Բարսեղ իւր աթոռը հաստատեց ի Շուղը, որ է Սեաւ լեռան վանքերէն մին. և այնտեղ մնաց իւր կենաց մնացեալ ժամանակը, այսինքն է այլ ևս 8 տարի: Նոր գործեր և նշանաւոր դիպուածներ չեն պատմուիր: Բարսեղի բոլոր աշխատութիւնն ամփոփուեցաւ նոր դիրքը ամրացնելու և գաղթական ժողովրդեան հաստատուն կերպարան մը տալու մէջ. ինչ որ արդեամբ իրականացաւ, զի նոր երկիրը հայական կերպարանի փոխուեցաւ և երկին ալ պետութիւնն ալ Հայոց անունով սկսան ճանչցուել օտարներէն: Ռուբէն իշխան մեռած էր կանուխ 1095-ին, քիչ ետքն ալ մեռաւ նորա որդին Կոստանդին իշխանը 1110-ին, և Թորոս կիշխէր երբ վկայասէր մեռաւ և Բարսեղ առանձինն կաթողիկոս մնաց: Թորոսի ժամանակ հետզհետէ միացան գաղթական իշխանութիւնները, և Կիլիկիա ընդարձակուեցաւ և պետութեան մը ձևն առաւ, և Բարսեղ ժամանակակից և գործակից եղաւ այդ եղելութեանց:

24. Բարսեղ կաթողիկոս մեռաւ 1113-ին, և շատ չէր մեռած ատեն թէպէտ 32 տարիէ ի վեր կաթողիկոսական իշխանութիւն կը վարէր: Իսկ մահը հանդիպեցաւ դիպուածական պատահարով մը: Երուսաղէմ երթալու նպատակով պիտի հեռանայր իւր աթոռէն, և Վարդապետի տօնին եպիսկոպոսներ հրաւիրեց, որպէս զի նոյն առթիւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն տայ Գրիգորի, ինչպէս յանձնարարած էր Վկայասէրը: Մատթէոս կըսէ թէ Պէհէնու Վարդաներ գիւղին մէջ փլաւ տանիքը, որուն վրայ կաթողիկոսը եկեղեցականաց բազմութեամբ աղօթելու ելած էր (Ուռհ. 411): Իսկ Վարդան կըսէ թէ Շուղրի մէջ նոր շէնք մը շինել տուած ատեն, հեծան մը շինողներուն ձեռքէն սահեցաւ և կաթողիկոսին դարկաւ ու Քլասեց (Վարդ. 116): Համաձայնութեամբ պատմուած է թէ Բարսեղ վտանգէն ետքը 3 կամ 5 օր ևս ապրեցաւ, Գրիգորը ձեռնադրեց և Շուղրի մէջ մեռաւ և այնտեղ թաղուեցաւ 1113 տարին, արէ ամսոյ 5-ին. այսինքն Մայիս 26-ին, մինչ Վարդապետը պիտի տօնուէր յուլիս 13-ին: Բարսեղ լրացուցին եղաւ Վկայասէրի պաշտօնավարութեան և գործունէութեան. թէպէտ ինքնին իրր առանձին գործիչ մեծ փայլ մը չցուցներ, սակայն անտարակոյս է թէ մեծաւ մասամբ իւր արդիւնքն է Վկայասէրին յաջողութիւնը, և իրեն գործն է Վկայասէրին ձեռամբ գոյացեալ վիճակը: Բարսեղ ի հարկէ անմասն չէր ուսումնական կարողութենէ, բայց այդ մասին յատուկ յիշատակ մը կամ արդիւնք մը թողած չէ: Աւելի վարչական, մարդ մը եղած է, գործունեայ գլուխ մը, վտանգներու մէջ ժիր, դժուարութեանց դէմ արի, հովուական ջանքերու մասին անխնայ: Երկրորդն է ինքն Պահլաւունի տան հայրապետներէն, որոց շարքը անեց մինչև ժԲ դարուն վերջը:

Տ. Գրիգոր Գ. Պահլաւունի:

25. Հայ կաթողիկոսաց մէջ ամենէն երկար պաշտօնավարողն, այլ և արժանաւորագոյններէն մին է Գրիգորս այս, Պահլաւունի մականուանեալ ի մասնաւորի, թէպէտ մականունը հաւասարապէս կրնար պատկանել իւր երկու նախորդներուն և չորս յաջորդներուն, որք միևնոյն ազգատոհմէ են, սակայն ուրիշ մասնաւոր մակդիր անուն մը չունենալէն՝ ընդհանուրը իրեն համար մասնաւոր դարձած է: Մեք արդէն ծանօթացուցած ենք զինքը Վկայասէրին վրայ խօսած ատեննիս, յայտնելով թէ որդի էր Մագիստրոսի դստեր և Ապիրատ Պահլաւունի

իշխանին Մովսէսի. և թէ վկայասէրն յատուկ խնամքով սկսեր էր հոգալ իւր քրոջ թոռները, Գրիգորն ու Ներսէսը, ինքնին ստանձնելով անոնց դաստիարակութիւնը, և յանձնելով դանոնք Շուշր վանից առաջնորդ Ստեփանոս վարդապետին խնամոց, և մահուան պահուն իբր նուիրական աւանդ թողլով իւր վեհ թոռները Բարսեղ կաթողիկոսին: Յիշեցինք վերև Գրիգորի եպիսկոպոս ձեռնադրուելը պատանեկութեան մատաղ հասակի մէջ նոյն Բարսեղ կաթողիկոսի ձեռամբ: Վկայասէրն յանձնարարեր էր Բարսղի և աղբին որ պատշաճ ժամանակին ջանան կաթողիկոսացնել Գրիգորը, և Բարսեղ կերպով մը նախապատրաստութիւն տեսած կըլլայ կանուխէն տալով նմին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, թէպէտ չէր մտաբերեր թէ շուտով պիտի հասնէր մանկահասակ Գրիգորը այդ բարձրագոյն աստիճանին: Բարսեղ ինչպէս ըսինք, անակնկալ վճռանքով մահուան մօտեցաւ. Վկայսէրի կտակը և Բարսեղի հոգատարութիւնը ծանօթ էին. եկեղեցականք և աշխարհականք, որոց գլուխը կը գտնուէր Թորոս իշխանը, համակամհաւանութեամբ ուղեցին յարգել թէ Պահլաւունեաց տունը, թէ Վկայասէրի կամբը և թէ Շուշրայ աշակերտութիւնը: Գրիգոր ուսմամբ և վարուք մեծէր, նաև կերպարանով փառաւոր և վայելուչ, թէպէտ տիօք կարի երիտասարդ: Խնչ հոգ տարիքը, երբ կայր եկեղեցական կոչումը: Գրիգոր քսան տարեկան էր, ըստ հաւանագոյն կարծեաց, թէպէտ ուրիշներ երկու տարի ևս պակաս կուտան նմին: Բարսեղ չմեղադրեց Գրիգորի յաջորդութիւնը, որ կաթողիկոս եղաւ 1113-ին:

26. Նորութիւն էր բոլորովին այդչափ մանկահասակ անձի մը կաթողիկոսանալը, և թէպէտ վաղձանը չամչցուց ընողները, սակայն մարդկային խոհականութեամբ և ոչ գերմարդկային գուշակութեամբ կը լինին այդպիսի որոշումներ: Գրիգորի կաթողիկոսութեան հետեանքը եղաւ Աղթամարայ ապստամբութիւնը: Դաւիթ Թոռնիկեանց առաջին կաթողիկոս կը համարուի Աղթամարայ, որ զանձն Ամենայն Հայոց կաթողիկոս հռչակել տուաւ և օծուեցաւ ի Ձորոյ վանք Վանայ, երբ լսեց թէ տղայ մը գրաւեր է Կելիկիոյ աթոռը: Սակայն հարկ չէ կարծել թէ պարզաբար գայթակղեալ մտաց արդիւնք մ'եղաւ Թոռնիկեանի ապստամբութիւնը: Այն օրէ որ Հայոց կաթողիկոսներ Աղթամարայ պանդխտութիւն թողլով դարձան Շիրակ, Արծրունեաց Թագաւորներ չուղեցին անկաթողիկոս մնալ և ըստ կարծելոյ Աղթամարեանց Նիշէ՝ եղբորորդի Դադիկ Թագաւորի ձեռնադրուեցաւ կաթողիկոս տանն Արծրունեաց: Այլ

լաւագոյն է կարծել թէ ձեռնադրուեցաւ լոկ իբր մեծ արքեպիսկոպոս մը, և ապա Աղթամարայ արքեպիսկոպոսներ կաթողիկոսութեան ձգտումներ յայտնեցին: Մեք յիշեցինք որ ըստ Կիրակոսի կայր «և միւս ոմն կաթողիկոս ի Վասպուրականի ի կղզւոջն Աղթամարայ», (Կիր. 57), անդատին վկայասէրի օրէն և անհնար չէ ենթադրել որ սա ինքն Թոռնիկեաննէր, որ կանուխէն սկսած էր աճեցնել իւր նախորդաց ձգտումները, և առթի կապասէր իւր փափագանաց յագուրդ տալ: Սա ինքն Դաւիթ Թանիկեան Արծրունեաց Թագաւորական տոհմէն սերած կը կարծուի: Աղթամարայ ապստամբութիւնը չկասեցուց ազգը իւր ընտրեալը պաշտպանելէն՝ միւս տարին, 1114-ին. ընդհանուր ժողով մը գումարուեցաւ Սեաւ լեռան Շուղր վանմէջ ուր 2500 զանազան աստիճանէ եկեղեցականք հաւաքուեցան, մեծաւ մասամբ Սեաւ լեռան վանքերէն, որքնզովեցին Դաւիթ յաւակնութիւնը և Գրիգորը Ամենայն Հայոց օրինաւոր կաթողիկոսը ճանչցան: Սակայն հակառակ Սեաւ լեռան ժողովին վճռին՝ Դաւիթ իւր դիրքը պահեց և մնաց իբր առանձին կաթողիկոս տանն Արծրունեաց, Վասպուրականի մէջ առաւել կամ նուազ ընդարձակութեամբ, և ցայսօր ալ կը մնայ նոյն մասնաւոր աթոռը: Յընթացս պատմութեանս ուրեք ուրեք առիթ պիտի ունենանք խօսել Աղթամարայ աթոռոյն վրայ: Ուստի այս ժողովին կուտան այն մեծ կանոնը, որով Կրիկիա նստող կաթողիկոսներուն Սկեւեւայց հետ կապակցութիւնը վրկայելու համար որոշուեցաւ որ առանց Բջնայ և Հաղբատու և Արտազու և Տաթևու եպիսկոպոսներուն հաւանութեան կաթողիկոս չհաստատուի:

27. Գրիգորի գործունէութեան նկատմամբ շատ մանրամասն տեղեկութիւններ չունենք, և իւր 53 տարուան պաշտօնավարութեան վրայ գրելիքնիս համեմատաբար քիչ պիտի ըլլայ: Զայդ պէտք է վերագրել ժամանակին պարագայից, որ ուշագրաւ պատահարներ չեն ներկայացներ: Առաջին և մեծագոյն գործն եղաւ կաթողիկոսութեան հաստատուն կայարան կամ պաշտօնական կաթողիկոսարան մը ստեղծել: Գիտադարձիին Անիէն հեռանալէն յետոյ կաթողիկոսները աստանդական մնացեր էին, նա ինքն Գիտադարձն ի Սեբաստիա, Խաչիկ ի Տեփրիկիա, Վկայասէր ի Ծամնաւ, Բարսեղ ի Շուղր, ուր սկը սաւ պաշտօնավարել և Գրիգորը Սակայն անպատաւորաց միւսարան մը չէր կրնար հոգեւորական իշխանութեան յարմար կենդրոն լինել: Քանի մի տարի յետոյ, 1125-ին, Գրիգոր զնաց նստիլ ի Ծովք զղեակ, որ իւր հօր իշխանական զղեակն էր,

և ուստից հնար էր յարաբերութիւն պահել թէ կիլիկեցւոց և թէ արևելեայց հետ: Սակայն հայրապետանոց լինելու ամեն յարմարութիւն չունէր. ուստի թէպէտ և 1125-էն 1147, 22 տարի բնակեցաւ անդէն, բայց աւելի իբր հայրենական տուն մըն էր այն իրեն համար, քան հայրապետական աթոռ, և այս պատճառով այդչափ ժամանակի մէջ չխորհեցաւ երբէք հայրապետանոց մը կառուցանել: Յարմարագոյն տեղ մը գտնելու ջանքերն անազան պատկուեցան երբ Ժոսելինոս (Ճոսելին կամ Ժոսլէն) լատին կոմս Գերմանիկոյ (Մարաշ) հաւանեցաւ որ Գրիգոր նստի ի Հոռմկլայ (Ռումբալէ) զոր կը կառավարէր իւր կիճը. Յոսելինոսի բարեկամութեան շնորհիւ կրցաւ Գրիգոր 1147-ին հանգիստ և ապահով օթեւան մը գտնել այնտեղ, որ քիչ ետքը իւր սեփականութիւնն ալ եղաւ: Զի Ժոսելին գերի ինկաւ Բերիոյ սուլթանին ձեռք և մեռաւ, և այբի կիճը Եւրոպա դարձաւ 1147-ին, իբր աւանդ յանձնելով Գրիգորի իւր զղեակը: Ժոսելինի սրտին Եւրոպայէ դառնալուց բոլորովին իսկ հրաժարեցաւ զղեակէն և վաճառեց զայն Գրիգորի 1150-ին, որ ստացաւ զայն իբր կաթողիկոսութեան սեփականութիւն, փառաւոր կաթողիկոսաբան և հոյակապ կաթողիկէ մընալ շինեց 1151-ին, ուր և մնաց կաթողիկոսական աթոռը մինչև նոյն քաղաքին կործանումը Ստեփանոս Հոռմկլայեցւոյն ժամանակ 1292-ին:

28. Լատինաց հետ յարաբերութիւնք արդէն սկսած էին խաչակրութեանց առթիւ: Երբ Գրիգոր աթոռ նստաւ, Թորոս իշխան բարեկամութիւն կը պահէր լատին իշխաններու հետ, և մանաւանդ Անտիոքի լատին իշխաններուն հետ, մինչև իսկ վերջիններուն նպաստաւոր եղած էր, երբ սոքա 1114-ին դրաւեցին Քէսոն, Պերտա (Պերէծիկ) և Կարկառ քաղաքները, որք հայ իշխաններու կը պատկանէին: Այլ երբ Լևոն իշխան յաջորդեց իւր եղբոր Թորոսի 1123-ին, Լատինաց և Հայոց յարաբերութիւնք խանգարեցան: Լևոն մտադիր էր իւր սահմանները ընդարձակել, և հարկաւ պէտք էր ընդհարուէր մէկ կողմէն Յունաց կայսերութեան և միւս կողմէն Անտիոքի իշխանութեան: Հոռգերիոս (Ռոժեր) Անտիոքայ իշխանը նենգութեամբ ձերբակալեց Լևոնը 1126-ին, և Լևոն պարտաւորեցաւ իբրև փրկանք թողուլ քանի մը քաղաքներ, զորս միւս տարին 1127-ին պատերազմով հտ առաւ, և Լատիններու հետ հաշտութիւն հաստատելով Յոյներուն դէմ դարձաւ 1131-ին, այլ չ'երջիվերջոյ ձախողեցաւ և 1137-ին գերի ինկաւ, և չորս տարի գերութեանէ յետոյ Կոստանդնուպոլսոյ բանտին մէջ մեռաւ 1141-ին: Լե-

ւոնի որդին Թորոս Յոյներուն ծառայութեան մէջ մնաց երեք տարի ևս, մինչև որ 1144-ին կրցաւ ձեռք ձգել իւր հայրենական իշխանութիւնը: Այս կերպով Ռուբենեանց իշխանութիւնը եօթը տարի ընդհատեցաւ և Կիլիկիա Յունաց տիրապետութեան ներքև մնաց, բայց Գրիգոր Գ. կաթողիկոս յունական բաժնին մէջ չէր, զի կը գտնուէր ի Ծովք, որ ազատ գղեակ մըն էր, և դրացի Լատիններուն օգնութեամբ կը պաշտպանուէր: Բնական էր ուրեմն Գրիգորի աւելի սերտ յարաբերութիւններ ստեղծել Լատինաց հետ, յորոց կրնար իսկ յուսալ Ռուբինեանց իշխանութիւնը վերանորոգելու համար Յունաց դէմ օգնութիւն մը: Ժիշտ այդ միջոցներուն կսկսի Գրիգորի և Լատինաց յարաբերութիւնը: Լատինք համաժողով մը ունէին յԱնտիոք, Անտիոքայ լատին պատրիարք Հռոդուփոսի (Ռուդոֆ) դէմ եղած ամբաստանութիւնները քննելու, և ժողովի կը նախագահէր կարդինալն Ալբերիքոս եպիսկոպոս: Ոստիոյ և նուիրակ պապին, և ժողովը կը գումարուէր 1141-ին, նոյն իսկ Լեոնի գերութեան մէջ մեռած տարին: Ժողովից հրաւիրուած ու ներկայ էին Գրիգոր Գ, կաթողիկոսը և եղբայրը Ներսէս եպիսկոպոս Շնորհալին, որ վեց տարի առաջ եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր և իւր եղբոր օգնականն էր: Ժողովը Հայոց նկատմամբ ընելիք չունէր, և ոչ ալ Հայոց նկատմամբ գործ մը կատարեց փոփոխակի բարեկամական յարաբերութեանց սկզբնաւորութիւն մըն էր միայն, և մինչև այս կէտը ըսելիք մի բան ալ չունիմք:

29. Գրիգոր և Ալբերիքոս փոփոխակի զիրար յարգեցին և իրարու հետ լաւ բարեկամութիւն հաստատեցին, և Անտիոքէ նրուսադէմ ի միասին ուխտի գացին, և երկուքն ալ փափագող էին սուրբ տեղեաց միութարութեան: Շնորհալին այս անգամ չըսկերացաւ իւր եղբոր, այլ դարձաւ ի Ծովք, յառժամեայ հայրապետանոցն իբր տեղակալ կաթողիկոսութեան 1142-ին: Ալբերիքոս իբր նուիրակ պապին ժողով մըն ալ գումարեց յերուսադէմ 1143 տարւայ զատկին մօտ, և Գրիգոր ընական կերպով ժողովականներէն մին եղաւ: Գուլիէլմոս լատին եպիսկոպոս Տիւրոսի, ժամանակակից պատմիչ, Գրիգորը կանուանէ. «Մեծ քահանայապետ Հայոց, գլուխ և պետ ամենայն եպիսկոպոսաց Կապադովկացոց, Մարաց և Պարսից և երկաքանչիւր Հայաստանեայց, և գերազանց վարդապետ, որ անուանի կաթողիկոս»: Ի հարկէ համաձայն այդ պատուաւոր կոչման տեղ ալ տրուեցաւ Գրիգորի ժողովին մէջ: Այն տեղ է որ բանակցութիւնք կսկսին հայ և լատին եկեղեցեաց համա-

ձայն և անհամաձայն ծխից և դաւանութեանց վրայ, բայց այս տեղ ալ մանրամասնութիւնք կը պահանջէր, զի չունիմք ժողովին գործերը, Լատինք կըսեն թէ Հայոց պատրիարքը խոստացաւ ուղղել այն դաւանութեան կէտերը, յորս ինքն կը տարբերէր Հռովմայ եկեղեցիէն»։ այլ մերս Սամուէլ կըսէ թէ Փռանկները «ծանեան ի բանս հաւատոյ (Գրիգորի) զճշմարտութիւն ամենակիմը, զոր պայծառ և կանոնական կարգաւ և կանոնով վարդապետական ճոխութեամբ բարբառէր, ուրախացան հաճելութեամբ, և առաւել սէր հաստատեցին ընդ ազգս մեր» (Զամչեան. Գ. 54)։ Մեզ բաւական է գիտել որ երկու կողմերն ալ համաձայն են թէ Գրիգոր իւր եկեղեցիէն ոչինչ փոխեց, և իրենէն դուրս ոչինչ ընդունեցաւ ի ժողովէն Երուսաղէմի, այլ քանի որ նպատակ ունէր Լատինաց հետ սէր և բարեկամութիւն հաստատել, ճարտար կերպով մը կըրցաւ համոզել Լատինները թէ էական մի կէտ չկայ որ կարենայ արգելել երկուց կողմանց միարանութիւնը։ Հայոց հայրապետին համար այդ ընթացքը համաձայն էր իւր եկեղեցւոյն հոգւոյն, Լատինաց կողմէ ալ օգտակար սեպուած էր հաւանել այդ ընթացից, որպէս զի կարենան տակաւ իրենց քաշել Հայերը։ Մեք գիտեմք թէ Լատին եկեղեցին ընդարձակ է միշտ առաջին քայլերուն մէջ, և հետզհետէ կը խոտէ իւր պահանջումները։

30. Լատինաց ղէպ առ Հայս մօտենալու փափաքը չվերջացաւ Անտիոքի և Երուսաղէմի ժողովներուն ցոյցերով։ Ալեքըրիքոս կարդինալ և ուրիշ Լատին գլխաւորներ նպաստաւոր տեղեկութիւններ հաղորդեցին պապին, յուսացնելով անշուշտ թէ Հայերը լաւ նիզակակից մը կը լինէին Լատին բանակներուն, գուցէ ալ մօտենան միանալ Լատին եկեղեցւոյ։ Ինհովկենտիոս Բ. (1130—1143) կամ թէ Լուկիոս Բ. 1143—1144), որ այդ տեղեկութիւնները առաւ փութաց հայրապետական ընծայներ զրկել Գրիգորի թղթով սիրոյ և բարեկամութեան։ Լամբրոնացին կը յիշատակէ գաւազան և քօղ հայրապետական, սակայն հայրապետական քօղը Լատին սովորութեան մէջ չզըտնուելուն, չենք գիտէր թէ ինչ տեսակ մի գարդ էր որ քօղ կարծուեցաւ կամ քօղ Թարգմանուեցաւ։ Ընծային և թղթոյն փոխարէն Հայոց հայրապետին կողմէն ալ ընծայներ և թուղթ ղրկուեցան ի Հռովմ, յատուկ պատգամաւորներով, որք Եւգենէոս Գ. պապը (1145—1153) գտան ի Վիտերբո (Viterbo) քաղաք Իտալիոյ, երբ պապը Հռովմի ներքին խռովութիւններուն պատճառով այնտեղ ապաստանած էր, 1145-ին։ Այս անգամ դաւանական և ծիսական խօսակցութիւնք կսկսին աւելի

մասնաւորուել, և պապին կողմանէ տռաջարկութիւններ ալ կըլլան: Լատին պատմիչը որ այս պարագաները կը պատմէ իրը նշան հպատակութեանց Հայոց առ պապն կըսէ թէ պատգամաւորք տասնեութը ամիս ճանպորդութեամբ եկեր էին, թէ Հայոց կաթողիկոսութիւնը հազարէ աւելի եպիսկոպոսներ ունէր իւր ձեռքին տակ. և թէ Հայերը հացը խմորուն և բաժակը անշուր կը մատուցանեն, և թէ Ծնունդն ու Մկրտութիւնը ի միասին կը տօնին: Այս յիշուածներուն մէջ խմորուն հացը յայտնի սխալ է, և չեմք գիտէր թէ միւս պատմութիւններն ալ անոր կը նմանին թէ ոչ: Նոյն հեղինակը կը պատմէ թէ պապին պատարագին ժամանակը հայ պատգամաւորներուն մէջէն եպիսկոպոս մը պապին գլխոյն վրայ երկնային լոյս և երկնային աղանձներ տեսնելով ժողովին մէջ վկայից այս տեսիլքին (Կալանոս. Պատմ. 236): Տեսիլքին բոլոր ստուգութիւնը միայնոյ հայ եպիսկոպոսին վկայութեան վրայ հաստատուած լինելով, ցանկալի էր գիտնալ թէ Լատինք որչափ վստահութիւն պիտի ընծաին այդ յայտարարութեան: Եւգինէոս պատգամաւորները դարձուց առատ պարգևներով, և ի հարկէ առաւելապէս տեսիլքին եպիսկոպոսը, գիր ալ ուղղեց Գրիգորի, որ լատին հաւաքածոյից մէջ չգտնուեր, այլ կը յիշատակուի 1307 տարւոյ Սսոյ ժողովոյն գործոց մէջ (Կալանոս. Պատմ. 467): Գրիգորի առ պապն և պապին առ Գրիգոր ղրկած պատգամաւորաց և թղթոց պատմութիւնք շատ դիտողութեանց տեղի կուտան, սակայն մեզ բաւական լինի յառաջ բերել ինչ որ Լատինք կը պատմեն:

ՔՆՆԱՍԷՐ

(Վերջը միւս անգամ)